

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ЯК БАГАТОРІВНЕВА СИСТЕМА

***О. А. Лівандовська здобувач вищої освіти факультету менеджменту,
Миколаївський національний аграрний університет***

У статті обґрунтовано й досліджено економічну безпеку України як багаторівневу систему. Проаналізовано та визначено особливості складових економічної безпеки України. Розглянуто основні принципи забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, економічна політика, національні ризики, стратегічні ризики.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення економічної безпеки набуває виняткового значення для національного господарства в умовах трансформаційних змін та глобалізації. Як показує світовий досвід, високий рівень економічної безпеки є гарантією незалежності країни, визначальною передумовою стабільного розвитку економіки і суспільства. З погляду системного підходу безпека національної економіки є складною багаторівневою системою, яка об'єктивно потребує захищеності життєво важливих інтересів усіх її елементів на різних рівнях ієрархії управління. Ці обставини породили потребу розроблення такої системи управління підприємствами, як економічна безпека їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особлива значимість цієї проблеми в теперішній час підтверджується низкою фундаментальних праць провідних вітчизняних та зарубіжних науковців: Абалкіна Л.І., Варналія З.С., Гальчинського А.С., Корецького М.Х., Чернюк Л.Г. та інших. У роботах науковців аналізується взаємозв'язок економічної безпеки з іншими категоріями національної безпеки України (військової, соціальної, інформаційної і т.д.), з одного боку, і проблемами розширеного відтворення та регіонального соціально економічного розвитку – з іншого.

Постановка завдань. Метою статті є дослідження економічної безпеки як багаторівневої системи з метою визначення основних елементів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Донедавна такі поняття як "економічна безпека" та "фінансова безпека" практично не використовувалися в економічній науці, а тим паче не привертали уваги вітчизняних науковців і практиків. Майже до середини ХХ ст. проблема економічної безпеки як явища в науковій теорії не піднімалася. Не зустрічалося і самого поняття "економічна безпека", хоча проблеми безпеки, що розглядалися переважно у зв'язку із зовнішньою загрозою, особливо військовою, існували завжди.

Пік інтересу до проблеми наукового осмислення економічної безпеки на Заході припадає на кінець 80–х початок 90–х років минулого століття. Це пояснюється валютною і структурною кризою 70–х років; борговою кризою 80–х років, і, зрештою, розпадом РЕВ і СРСР на початку 90–х років ХХ ст., що привели до більшої відкритості національних економік, економічної інтеграції, що супроводжувалися зростанням не просто залежності, а взаємозалежності між державами, посиленням глобалізації світової економіки. У таких умовах одним із ключових завдань багатьох країн світу стало забезпечення національної економічної безпеки.

На сучасному етапі, що характеризується вченими як епоха глобалізації, питання економічної безпеки не втратило своєї гостроти, а навпаки, ще більше актуалізувалося. Це зумовлено діалектичною суперечністю, яка проявляється, з одного боку, у стрімкому розвитку процесів лібералізації та інтеграції, що призводять до відкритості

та взаємозалежності національних економік, розвитку глобального ринку, в умовах якого політична замкнутість та економічна ізоляція окремих держав не мають змісту; а з іншого – постає проблема самозбереження та розвитку окремих суверенних держав, їх політичного та економічного самоутвердження на міжнародній арені [1].

На початку XXI ст. глобалізація фінансової сфери, що проявляється у розвитку ринку євровалют, системи транснаціональних банків, формуванні розгалуженої мережі офшорів і глобальних комп'ютерних мереж, які забезпечують миттєві переміщення капіталів, створюють можливість руйнування навіть стійких економічних систем, зумовлюючи адекватні політичні зміни. Передчуття негативних наслідків глобалізації привело до розробки у багатьох країнах світу концепцій національної безпеки, базовими елементами яких стали економічна та фінансова безпека.

При визначенні економічної безпеки національної економіки слід розмежувати поняття національної безпеки, економічної безпеки та економічної безпеки держави.

Державна безпека і національна безпека є однопорядковими поняттями з позиції горизонтальної структури, у вертикальній структурі державна безпека — один з рівнів національної безпеки.

З точки зору національної економіки економічна безпека описує такий її стан, за якого забезпечується захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави. При аналізі економічної безпеки виділяються передусім три основні складові: економічна незалежність, що означає насамперед можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами; стійкість і стабільність національної економіки передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності; здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни [2].

Належний рівень економічної безпеки досягається здійсненням єдиної державної політики, підкріпленої системою скоординованих заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам. Без такої політики неможливо домогтися виходу з кризи, примусити працювати механізм управління економічною ситуацією, створити ефективні механізми соціального захисту населення.

Економічна політика — це діяльність органів законодавчої влади і управління, яка визначає цілі й завдання, пріоритети, методи і засоби їх досягнення в національній економіці. Зокрема, до основних принципів забезпечення економічної безпеки України відносять: дотримання законності на всіх етапах забезпечення економічної безпеки; баланс економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави; взаємну відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки; своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів; надання пріоритету мирним заходам у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру; інтеграцію національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

До об'єктів економічної безпеки відносять не тільки державу, її економічну систему, а й суспільство та особистість. Суб'єктами економічної безпеки України є центральні державні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації різних форм власності [3].

Забезпеченням економічної безпеки національної економіки має перейматися комплексна система, яка має досить велику кількість напрямів. Для національної економіки України розрізняють наступні складові: макроекономічна, фінансова,

зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково–технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека[4].

Макроекономічна безпека — це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Фінансова безпека — це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові: бюджетна безпека ; валютна безпека — це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках; грошово-кредитна безпека — це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення; боргова безпека — це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи; безпека страхового ринку — це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування; безпека фондового ринку — це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Зовнішньоекономічна безпека — це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.

Інвестиційна безпека — це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Науково-технологічна безпека — це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу національної економіки, який дає змогу забезпечити належне її функціонування, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Енергетична безпека — це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

Соціальна безпека — це такий стан розвитку національної економіки, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Демографічна безпека — це такий стан захищеності національної економіки, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Продовольча безпека — це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність в суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

Виробнича безпека — це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та її розширене відтворення.

Кожен з виділених напрямів економічної безпеки переслідує реалізацію відповідних національних інтересів. Серед найважливіших національних економічних інтересів, від реалізації яких залежить майбутнє України, добробут і процвітання нації, співробітники Національного інституту стратегічних досліджень виділяють наступні: створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої, потужної національної економіки; створення надійної системи економічної безпеки України, забезпечення можливості самостійного, прогресивного національно-економічного розвитку; здійснення структурної перебудови економіки; забезпечення ефективного розвитку національної промисловості; пошук і освоєння родовищ нафти, газу, вугілля, золота, алмазів тощо; створення достатніх запасів державних золотовалютних резервів; здійснення політики енерго- та ресурсозаощадження; здійснення широкого комплексу інституційних змін з метою динамічного розвитку національної економіки; забезпечення фінансової стабілізації, подолання кризи платежів; подолання інфляції; проведення земельної реформи, підтримка фермерських господарств; забезпечення конвертованості національної грошової одиниці; залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів до розвитку національної економіки; зростання добробуту українських громадян; вирішення державою соціальних проблем; забезпечення населення продовольчими товарами, поліпшення якості і структури споживання; розвиток внутрішнього ринку та внутрішнього попиту; проведення рішучої боротьби з «тіньовою» економікою; забезпечення зайнятості населення та високого рівня трудових ресурсів; здобуття Україною належного місця у світовому розподілі праці та міжнародній торгівлі, інтеграція у світове господарство; побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності; вдосконалення товарної структури експорту та імпорту; забезпечення географічної збалансованості експорту, та імпорту; підтримка вітчизняних експортерів, сприяння виробникам імпорто-замінної продукції, особливо критичного імпорту; захист національного ринку від несприятливої дії світової кон'юнктури та іноземної конкуренції.

Гарантом захисту національних економічних інтересів повинна виступати держава. Однак в Україні ще відсутні чітко визначені національні економічні інтереси, не сформовано їхню цілісну систему. Для створення цілісної системи національних, економічних інтересів та їх ефективного функціонування насамперед необхідно: створити відповідну нормативну базу; проводити моніторинг національних економічних інтересів та їх моделювання; створити банк даних щодо національних економічних інтересів; забезпечити баланс національних економічних інтересів та їх гармонійне поєднання.

Серед першочергових проблем забезпечення економічної безпеки є відстеження й оцінка рівня загроз пріоритетним національним інтересам, а отже їх

взаємозалежність: розрахунок сумарного потенціалу, розкриття закономірності в системі «пріоритети національних інтересів — загрози».

Загрозами економічній безпеці України слід вважати фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і безпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу.

Загрози економічній безпеці України набули, на жаль, перманентного характеру і провокують її критичний стан за цілим рядом основних критеріїв. Тому завдання усіх суб'єктів національної економіки зараз полягає у створенні надійної системи блокування і упередження економічних загроз, яка б забезпечувала її стабільність та розвиток[5].

Виходячи з ситуації в українській економіці, а також з тенденцій, які спостерігаються в процесі її реформування, можна виділити стрижньові внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці України.

До внутрішніх загроз відносяться: відсутність на державному рівні розробленої концепції та системи економічної безпеки; низький рівень науково-технічного потенціалу, втрата лідерства на важливих напрямках науково-технічного розвитку; високий рівень зношеності матеріально-технічної бази багатьох економічних галузей, передусім матеріального виробництва; усунення держави від монополії у виробництві й реалізації алкогольних напоїв та тютюнових виробів, необґрунтована лібералізація зовнішньоекономічної діяльності; надто різка диференціація у доходах та споживанні населення, зростання рівня бідності, високий рівень безробіття; негативна, антисоціальна політика у сфері приватизації, що призводить до значного зниження вартості об'єктів приватизації; криміналізація економіки, зростання її «тіньового» сектора, поширеність організованої злочинності на ключові галузі економіки України; високий рівень корупції у державно-управлінській сфері; недосконалість законодавства у сфері економічних відносин та механізмів формування економічної політики; низький рівень заробітної плати, відсутність мотивації до праці тощо.

До основних зовнішніх загроз слід віднести: зниження інвестиційних надходжень в економіку держави; значна частка сировинного експорту у зовнішньоекономічній діяльності та втрата традиційних ринків збуту; залежність забезпечення України від імпорту продовольчих товарів, товарів повсякденного попиту, технологічної продукції стратегічного значення; скуповування іноземними фірмами підприємств України з метою усунення їх як з зовнішніх, так і внутрішніх ринків збуту; негативний вплив на національну економіку світових фондових, фінансових та валютних ринків; високий рівень зовнішнього боргу тощо.

Загрози економічній безпеці у перспективі породжують стратегічні та національні ризики. Кожній загрозі відповідає певний ступінь ризику. Національні ризики — це імовірність втрати державою частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті здійснення певної діяльності в умовах невизначеності. За умов, що нині склалися в Україні та світі, зростає роль стратегії національної безпеки, яка має полягати не так у захисті держави та її політичних інститутів, як — людини і суспільства. Основним принципом стратегії національної безпеки має бути принцип балансу інтересів людини, суспільства та держави. Національні ризики включають в себе стандартні ризики, які мають певну ступінь вірогідності настання, що характеризують стан розвитку економіки та політики даної країни, а також сукупність специфічних ризиків, характерних для розвитку даної країни. До стандартних ризиків будь-якої країни відносять такі: природі, країнові, політичні, загальноекономічні, фінансові.

Чинним законодавством України визначені основні напрямки державної політики з питань своєчасного виявлення, попередження і нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз в економічній сфері. Ними, зокрема, передбачається: забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки; прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; вдосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій; забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного й активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення; забезпечення продовольчої безпеки; захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту - поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу; посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях; створення економічних і суспільно-політичних умов для підвищення соціального статусу наукової та технічної інтелігенції.

За нових умов основу стратегії національної безпеки України мають становити універсальні ціннісні орієнтири, спрямовані на побудову правової демократичної держави, громадянського суспільства і соціально орієнтованої ринкової економіки.

Підвалини забезпечення економічної безпеки закладені відповідними документами, що прийняті і впроваджені в державі.

Правовою базою, що регламентує забезпечення економічної безпеки України, є:

– Конституція України — у ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

– Закони України: «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»; податкове та валютне законодавство; законодавство України про приватизацію, банкрутство, зовнішньоекономічну діяльність; Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільний, Цивільно-процесуальний, Митний, Бюджетний, Господарський кодекси України тощо, які мають безпосереднє відношення до регулювання відносин в економічній сфері.

Висновки. Дослідження цієї проблеми у такому контексті переконує, що економічна безпека — це не лише дієздатність самої держави, тобто її спроможність реалізовувати власні владні рішення, а й можливість для економічних суб'єктів різних рівнів діяти відповідно до своїх базових інтересів, проте у загальному руслі зміцнення економічної безпеки країни. Реалізація такої моделі економічної безпеки передбачає раціональне використання точкових технологій господарювання, зорієнтованих на максимальну результативність у мінімально стислі терміни. На сучасному етапі розвитку, який характеризується посиленням процесів глобалізації, що зумовлює появу високого рівня нестабільності та незвичності впливу окремих факторів, ефективним методом забезпечення економічної безпеки країни є адаптація до зовнішнього середовища, що постійно змінюється.

Інформаційні джерела

1. Амоша О.І. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, Р.В. Покотиленко та ін. // Фундаментальні

орієнтири науки : Збірник статей за матеріалами проектів Державного фонду фундаментальних досліджень. – 2005. – С. 340–354.

2. Бесчастний А. Економічна безпека України у контексті світової економічної кризи / А. Бесчастний // Економіка та держава. – 2009. – № 5. – С. 67–69.

3. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави / Єрмошенко М.М. - К.: Експерт, 2001 – 350 с.

4. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави / Сухоруков А.І. - К.: Вища школа, 2007 – 300 с.

5. Шуршин В.О. Типологія систем економічної безпеки регіону / В.О. Шуршин // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Вип.19. – Черкаси: ЧДТУ, 2008.– С. 148–152.– (Серія „Економічні науки”).

Науковий керівник – Горобченко О.А. канд. екон. наук, доцент